

ИДЕГЕЛДИГ ХОЛДАР

Чоокта чаа Ырбаннын ыяп белеткечлеринин ажил-амы-дыралы-биле таныжып, дай-той километрлерин машиналыг эртине. Арга-арыг аразында болган бо черини оруктары шынап-ла белен эртинес, кадыр-берт. Бистин ээлгир «ГАЗ-69»-уус бешин оруктун чамдык черлерин улуг бердешти-кин-биле эртип турда, кырында долур ыяп чүдүргөн аар чүкк машиналарын чолаачыларында ол калдыг деп болаар силер. Мыччалар, Тожуун чолаачылары бергелерге турла-баа кыдыр чачыкканнар. Бедик мергежи оларга дуалап турар болбайнаан. Ындыг-даа болза рейстен келген чолаачылар:

— Хитровка четтирдис! Ол эш авес болза биске орукка моон-даа берге болуру чугаажок — дээп турарын ааа четкен кжи бо-ла диннаар. Хитровка деп чогуу ким болган чөөр? Чолаачыларын удуртучуу азы орук черинин ажил-даччымы ирги бе дөөн бодал-биле бис оон дугайын со-нуургап агелдедик. Ол сонуургап биста Ырбаннын ыяп белеткеч пунктуунун септелге мастерскаларына чайгаар чедире берге.

— Сураглап чоран кижинер бо-ла болгай — дээп, өрүм-нээр станокке ээрип алган, чай чок ажалдаан турган, кжи ортуу чедип чоруур кжи-биле биста таныштыралар. Эгидиле чугаа шуулап чаап пат болган. Чамдыкта Вениамин Николаевич ажалында салдынамастай-даа бээр, а бирде ол: «Ажил дугайында чугаалар ооза чүве-даа тыывылап ийин, өскелер-биле денте-ле баамн орар кжи-дир мен» — дигиш мынтайып-даа баргылаар. Чүгле каян бис чолаачыларын чыгып сөстөрүн ааа дамычканымыс сөзүндө чугаа ам-на шору шуудай берген. Ол сөстөрүн сөзүндө Хитровка ар-нын өздөк худумуругу шыва ол, эш-өөрүнүн өөрүп четти-ришкенин оон сөргөшкени ийден:

— Бис шуптувус чангыс ажил-херекти бүдүрүп турар болганымын кжи бүүрү орта денте улуг-хуурун кырген турар ажурга-ла болгай. Ол чүгле эл сепкилдиг, ажилын азында чедип алдырар. Мен база-ла кады ажал-дап турар эперимге калдыг-бир боттуг дузаны чедирер дээп кылар кжи мен...

Сөзүндө сөс ажил-херек-биле кезээде күтүп чоруур дээр-нин бистин ужурашкан кижилеринин оон дугайында мак-талдыг сөстөрү, Вениамин Николаевичтин карап кызыл ажал-жи херекчели. Ыяп белеткеч пунктуга ажалдап келген үезинде ол боудуну адрезинге хамаарыштыр хому-дадым сөс диннап көрбөс. А харын эки ажал дөөн чаалап ал келген шанап-макталдыг чөккөн ол дээр.

— Вениамин Николаевич, бедик көргүзүлгөри кандыг аргалар-биле чедип ан турар силер? — деп бистин салган ай-тырымыска ол кезек болашты тура мынча дей-дир:

— Хамактын мурунда боудуну херөөгө ыяк бердинген, ыяк болуру орта дузалаар деп болаар мен.

Ол бисе чамындаан аны-бүрү станокка ажалдаан кжи-келерин чангыс кээ сонуургап көөр чачыдыг турган. Эр бооп ээригден тутунуптар апаргам-ла ол токар мерге-жилге өөрени шаап алган. Оон бээр-де бөгүнгө чедир ол ыяк мергежилден чарылбай чоруур. Эрткен чылдар иштинде мергежилди доктамап бедилди келгеннин азында ол бо-дуну херөөн сөзүлү мастери апарган. Калдыг-даа ча-лыгын Вениамин Николаевич өй-шаанда күүсөдип берип ча-гыккан. Оон холдуан үнөс кээктер заводтуунаа улуг ыя-гал чок.

Бир авес будурулуге херек апарса, В. Хитров слесарь станогунун артында-даа туруштарында чаман дивес. Оон а-зы-бүрү кезектер чоңуруу, кылып турганын көргөп, кжи бедик дуржулганын эскербес аргажок. Оон ажилгыры, үр-түннелин айтырар чокка-ла билидир. Эрес-шудуругу ажил-шисини магал, хунуу чөре өббө. Ырбачыларын чугаалап турары мыкшап ажилчыларын идегалит болган уран холдарын үр-ле ызынган тулуп чарылдымыс.

ЧУРУКТА: Ырбаннын ыяп белеткеч пунктуузувун мурак-чы ажилчыны В. Хитров.

А. БАРМАШОВ, А. МЕЛЬНИКОВ.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

Куба эш Л. И. Брежневти уткуурунга белен

ГАВАНА. (СЭТА-нын корр.). Бүгү кжи төрөгөтөтөтүн чы-рыттылгы кедир үезинге бис-тид кады бар чорууруус-нянтин орунту айтып берген марксисти-ленинчи өөредит-нин ачы-дузаны-биле бистин улустарымысты болган пар-тияларынмысты үзүбөс харыл-даштырып турар ачы-дузма-лыкты чорук болган ханы эл-сеткил каттыштырылганы СЭПН ТК-нин Чингине секре-тары эш Л. И. Брежневти Кубага кээп, аян-чорук ыялар үезинде бүгү күш-биле көр-гүстүнер деп Кубанын Ком-партиянын Секретарды-нын кежигүву Рауль Гарсия Пелаево медегалган.

Бистин чуртка эш Л. И. Брежневти кээр деп турары бүгү куба улуска, бистин пар-тияга болган чааавыска улуг өөрүшкү болду, деп СЭТА-нын корреспондентин-биле бесе-даанын ол чугаалаан. Эш Л. И. Брежневтин шүүрүндө чуректин ханымында, ишиг байыры чедирери дээр-ле бүгү совет кижилерге болган

Совет Эвилелинин Коммуни-ст партиямынга база-ла ба-рыр чедиреги, амгы үеде де-легей социализмын мурак-чы кужу болу берген ажил-чыларын болган тараачы-нарын төөгүдө эл баштайг күрүзөна тургузар арга-ы берген Октябрь революция-нын тилдегезин хандыган кижилерге ынакшылды бол-ган өөрүп четтиришкенин адреткени ол болган.

Оон ол төөгүдө аян-чоруу Кубанын улустарын Совет Эви-лини улустарын эрге-ажыктарына хукур-дузалыг чугаа бооп, делегейде ийити байдалга, эл ылангыч Латин Америкада байдалга улуг салдарын чедирер. Латин-аме-рике улустар куба революция-нын чедипшикенин улам-на улуг сонуургап болган иде-гал-биле көрүп турар.

Куба-совет кады ажалда-жыда дээрге, сөгүш-сеткил-дин ханымында чабгыштыг болган совет улустун дуза-ламчыны бистин алоомча-мысты база камгадалымысты

быжыгларыга чугула ужу-дзаны болуу. Ындыг кады ажалдажыла болган дузала-мы коммунист эл-сеткил кат-тыштырылганымын алыс ут-на-шынарын, марксисти-ле-нинчи өөредитин болган бис-тин улустарын ачы-дузма-лыкты чоруурун шыныкын Американын база бүгү деле-гейин улустарына көргүзүп турар.

Ол-бүгү улустарга, эл ылангыч чаа хөгжүп эгелен турар чурттарын улустары-га чайынапчак үлөгер-чижек болуу. Олар оон капитал-мын политкамы-биле, улустар-ны кулданып, мөлчүрүне ду-лапган хоозун капиталист дү-заламчы-биле өзүлүг хостага-рын өөрүнчө кирген улустарга социалист дем каттыштыры-лганын көргүзүп турар боттуг дузаламчымын дет-кимчегинин кайы хире ыла-галдыг дээрин тодаргай-биле көрүп турарлар.

Н. ЧИГИРЬ.

БКП-нин Политбюрозунун медеглели

БРЮССЕЛЬ. (СЭТА). Бельгиянын Коммунист партиямын ТК-нин Политбюрозунун медеглелинде Бельгия аар эконо-микти кызыска таваржар дей бергенин медегалган. Хей саныр шынык социал айтырлары капиталист системанын шупт шийтирелен шыдаавын сөзүлү уеин боудукунууны көргүскөн деп ол медеглеле чугаалап турар. Акшын өр-төк-үезинин кудулаамы, ажал чок чорук, өртөк-үезинин үргүлчү улгадышкыны.

нефть продуктуларынын өртөзүн улга-каны чурттуг экономикти байдалын, ха-мытын мурунда ажилчы чонгарып амылгал дөңгөзө кужу башып турар. Демократтык чурттышкыларын кы-зычыче улуг капиталдын эрге-ажыггазы кызыгарлары дөөн демиселди калбар-тырыне ажилчыларын болган чурттуг бүгү-де демократтык шимчөөшкенин киркичкелери БКП ТК-нин Политбюро-зу кийгарган.

Профвилелдеринин туружу

ЛОНДОН. (СЭТА). Тред-юниондарын Британ конгре-сунин штаб-квартирамын ийвары он чедиле болган чөвү-леа хуралга Англиянын 100 ажыг профвилелдеринин улудукучуларын киршикен. Улутпуре ажил неделзини күш-биле үш хунуг болду-ган чазактың экономиктиг политиканынга холбашты профвилелдеринин сорулга-рын ааа чугаалашкан. Ол шитинири урдуунаан ажил ажилчыларын ортуунаа ажал чок чорук массалыг болган, олардын ажал төлө-вирди кызыралган.

Ол штаб-квартира бажыны-нын баарына профвилелдеринин кежигүнеринин чыскаа-лы бооп, оон киржакчидер консервативтиг чазактын ажилчыларга улуг политиканын бтуру шаап, оон-биле демиселди күштелдерин негө-зөп.

ЧИЛИ-БИЛЕ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛ ГАЗЫ

БОНН. (СЭТА). Герман Ком-мунист партиянын, анык социалисттерин, анык демок-раттарынын, Социалистг не-мец ажилчы аныктар органи-зациялары Бакнагта (Баден-Вюртемберг деп черде) Чили-биле эл-сеткил каттыштыра-рын комитетин, тургускаан-нар.

Комитеттин сорулагы ше-риг эрге-чачырганына улуг чили демократтарын, анти-фашистерин демиселди дө-ккири, а ол ыякша шериг эр-ге-чачырганын истап-сү-рүтүкүнгө таваржып турар-ларга дузалаары болуу деп, ол организацияны төлөлекчиде-ри медегалган.

Япон социалистеринин негелдези

ТОКИО. (СЭТА). Тейланды-ла болган Индонезияда Япо-нияга улуг шимчөөшкенин калбарганы япон азақ-биле чачыкчы либерал-демократ-тык партиянын Азиянын чурт-тарына хамаарыштыр дипло-матынын буурап дүжүп турарын херезин-дир деп, Япониянын социалистг пар-тиянын Топ Күүсөкчи ко-митетинин чингине секретары М. Исисбас чугаалаан. Соци-алист партия Азия чурттары-на хамаарыштыр Япониянын политиканын үндөзүн-биле

чаартырын негеп турар деп, ол чугаалаан.

Ындыг антияпон шимчөөш-кенин муруну Чоон Азиянын чурттарыне улуг-улуг япон компанияларын ханылаанын-да, ол чурттарын бойдуз курауларынын, ажилчы кү-жүн мөлчүрүлөн, «экономи-ка талзы-биле кады ажалда-жылгага» сылдагалаш, олар-нын рыноктарын эжелеп, а ол ыякша үк чурттарын эконо-миканын хөгжүлдөзүнө япон будуруле эзелерини шаштык-ташкынында бооп турарын М. Исисбас медегалган.

Акшаның үнези кудулаан

ЛОНДОН. (СЭТА). Англия-нын, ГФР-нин, Италиянын, Франциянын акша рынокта-рында барын-европа акша-ларыны үнези база катал дымка кудулаанын солтунап бижип турар.

Лондонга ангал фунт стер-линг-акшаның үнези дыка куду-лаан — бир фунтага-ла 2,16 доллар оонажыр апарган. Майнда — Франкфурта Барын Германиянын марка-акшаның үнези бир долларга-ла 2,83 марка-акша оонажыр тур-ган. Миланда кара рынокка бир доллары-ла 740 итали лира-акшага салдып

турган. Парижге январь 16—17 хунеринде алындын өртөк-үнези база катал дыка чингөөн турган.

Сал-хөө талзы-биле тускай эртемилер акша-херөгениң өртөк-үнезиниң база катал чингеп турарын Барын Евро-панын чурттарында эконо-миканы болган акша-херөгениң инити-биле туруш чо-гунга холбашты тайылбыр-лап турар. Англи банкынын эргелекчиси Г. Ринардон Ан-глия 1984 чылга кедир мылг кривизтен шуптуну шыдаас деп баш улуг чугаалаан.

Баштайгы шыңгы сагындырыг

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Кат-тышкан Штаттарда ээригениң четтес чоруу чоокко он чыл-дарга, харын-даа оон соонда-даа чылдарга үргүчүлээр ча-даас деп долгандыр турар бодус чүдөлери камталар агентстволары директору Р. Трейн парлагга конферен-циямынга чугаалаан.

Амгы үеиниң энергия кризи-зи дээрсе, чурттуу мурунда айтыккан.

турар улуг бергелер дугайында эл баштайгы шыңгы сагын-дырыг чүлө чыган турган. Металлар болган чыг-эттиң еске-даа эң чугула хендилер чедипшөөшкенин айтыл-ды чорук база болуу дей берген. Энергиянын чедипшөөш-кениң кол-ла чылгазаны ааа чурт иштинден болган дарты-кында-да херекселдин улуг бооп турарында деп, Трейн айтыккан.

ВЕНГРИЯ. Булаштынид политехниктиг институтунун деискээрине атомнуг реактору 1971 чылда-да ажилгага кинрген. Оон венгр болган-совет эртемденериниң кады ажалдажыламыс төлөвелеп, ту-дуп тургускаа. Ааа студентилер яролуг физиканын дургазанын, эртем шимчел-лерин кымып турар. Долгандыр турар бой-дус чүдөлери хиреленин үрелеринден кам-галаары-биле холбашкан айтырлары оон студентилерин реакторунга шиттирээр сорулаамы. Оон дузаны-биле сугда холуш-кан будумелдерин болган холбектер ба-мыктарында монгун суууну денелени ши-чел көрүп турар.

ЧУРУКТА: реакторун шилден болган бөтөндан кылган оон хевирлэг бажычы. МТИ—СЭТА-нын фотозу.

БҮГҮ ДИШТЕР ДЕН МЕДЭЭЛЕР

ПРАГА. «Чехословак аэро-орук» дээр ухар чүтү компани-ямын ССР-ден салып алган «ЯВ-40» реактивтиг пас-сажир самолөду ЧССР-ге баш-тайгы шенелле ужудуукувун кылган.

НЬЮ-ЙОРК. Детройттуң са-дыг четкизиниң 2,5 чолаачы-лары болган скард ажилчы-нары ажал соксалшымын эгелден. Олар ажал төлөвирин улуттарынын негеп турар.

ВАШИНГТОН. Американың үнезин чурттакчылары — 800 муң индейлер эи-не ады-ту-реңи кижилер бооп турар. Амгы үеде индей — кжи 6 классы бөин дөзүп шыда-вас. Оларын назынынн хем-чээли чүгле 44 дар чедип ту-рар.

ЛОНДОН. Британ ор-тудуктарынын кырынга бир хонук ажыг үе иштинде улуг күштүг шуурган хаалаан. Кат-тын кужу шакта 160 кило-метр чедип турган. Ла-Манша чоран бир дани суно далай-же дүшкөн. Ааа чоран кижилерин чедип вертолеттер дузала-жыла-биле ужулган. Оон өскө дөрт кижини «Ленинград» совет судно далайлан шуптуг ал-ган.

МАИР. Египет геологтар Абу-Гардурин (Устүг Египет) фосфат-биле дыка байлак черин шимчелеп тыпкан. Баштай-гы санаашкын-биле алдыга, фосфаттын курдалыры 1 мил-лиард тонна чедип турар.

Чылдар эртип турар, ычла-за-даа индейлерин амылгал байдалы шат-шаанда олчазан, аар-берге, ады-түреңи хев-ээр артышпаан.

РИМ. Италиянын «Фиаат» концернде кирип турар «Лан-ча» дээр автомобиль фирмазы-нын баштаар чери ажал не-делзини ийи хунге кызырган. Ааа холбаштыр 6 муң ажил-чыларын ажал төлөвирин кызырар деп турар.

МАИР. Египет геологтар Абу-Гардурин (Устүг Египет) фосфат-биле дыка байлак черин шимчелеп тыпкан. Баштай-гы санаашкын-биле алдыга, фосфаттын курдалыры 1 мил-лиард тонна чедип турар.

ТОКИО. Японияны премьер-министри К. Такака Му-руу-Чоон Азиянын чурттары-на аян-чорук кылгаш, чурту-га аян берген. Ол Филиппи-ны, Таиланды, Индонезия-га барып чорган. Ол үчур-тарда антияпон шимчөөшкени-рин оожургалдыр сорулаамы чораны билидир, ычлаза-даа үк черлерин улустары «дузаламчы» деп чүтүле чыла-даганаан алган, дерек кы-рында экономика эжелелин кылып турар Японияга уур-ламышкынын хемчээли кызыралбаан.

КОЛОМБО. Шри Ланка рес-публиканын чааа ам-лаа 3 муң аяр чери чуртуе холуга алган, чери эвөөт тараачы-ларга үлөп бөөр деп шиттир-лөөн.

СИНГАПУР. Сингапурда далган өртөк 25 хуу улга-кан. Оон салдары өртөк-булка кылгачыларын өртөк-үнезинге база халлап турар.

БОНН. Герман Коммунист партия политиктиг дүшкүр-лүг чоруту чарыкчыларына шерит чарыгалдарын кы-зырары-биле ийит кылып, ГФР ченектерин дүжүрени кыдыр боттуг салышынын кыдыр ужураг деп меде-галган.

МОНТЕВИДЕО. Эрткен чы-дын Уругвайга амылгалдын өртөк-үнези 7,51 хуу улга-ткан.

БУЭНОС-АЙРЕС. Панама республиканын чазарын баш-тын генерал Оскар Торрихос Аргентинада албан ужурунда аян-чорук кымын чөре берген. Аргентинанын оралкы прези-дентин Мария Эстела де Перон Панаманын баштычы-ныга байыр-чедиреш, оон аян-

Д. Ньерере боудуну ол чы-гаанын араб деискээрлерин эжелерин үргүчүлөп турар Израильдин чачырычы боду-к-тен иштинден болган дарты-кында-да херекселдин улуг бооп турарында деп, Трейн айтыккан.

БУЭНОС-АЙРЕС. Панама республиканын чазарын баш-тын генерал Оскар Торрихос Аргентинада албан ужурунда аян-чорук кымын чөре берген. Аргентинанын оралкы прези-дентин Мария Эстела де Перон Панаманын баштычы-ныга байыр-чедиреш, оон аян-

Д. Ньерере боудуну ол чы-гаанын араб деискээрлерин эжелерин үргүчүлөп турар Израильдин чачырычы боду-к-тен иштинден болган дарты-кында-да херекселдин улуг бооп турарында деп, Трейн айтыккан.

ГФР-нин чурттакчыларын ортуунаа шерит чарыгал-ларын кызырар дөөн чүткүп турар кижилерин улам көвү-деп турарын ГФР-нин Баштаар черини Президиумунун ме-дегалына оонапал айттыккан. (СЭТА).

БИР МАСТЕРСКАЯДА

«Сүт-Хөл» совхозтун төвү-де машина-трактор мастерска-зынын ажилчынары төкү беш чылдын шиттирлэг үшкү чылында чедипшикенин ажил-даштар. Олар чүлге мастерс-кая иштинде кымыр ажилы-биле кызылгарлаттынмайы, со-вохозту бүгү ажил-чоруудагы-зынга база киржин турар. Чи-жээ, 1973 чылда малга чет-тер санын кем-суурун белет-кеп бөөрүнчө кийгырынын үдү-рүлгөп, боттарынын сөзүн эе-леп шылашпаан.

Мастерскада штаттыг ажил-чынар хей авес-даа бол, олар чылдын-на 60—70 га ситен төлүн сугтарынын хулузын алган, сектар чер бүрүзүлгөн ситенин 25 центнерден өрү дүжүлүп ал туралар. Мал че-ми белеткелеринин изин-түлүк үезинде мастерскага эржек-чугула ажал кылар каш-ла кижин артып каар. өскелери мал чөми белеткел турар чер-лөре барын, токар, слесарь, каннакчы болган, аске-лаа ажалдаарын кымын, техника-

нык соксаал чөк ажалдаарын хандырып турар. Аалым, Устүг Иштинерин суун кежир тутуш бөтөн кө-вүрүлгөри конструктордын МТМ ажилчынары чогаткан болган херек кырында туза-рына шупт киршикен. Эи-не чымаштыг үе — күсүк дүжүп ажалдаар. Ажаала тех-никазын соксаал чөк ажалда-дыр дөөш, МТМ-нин ажилда-чылары ховуларга барып, өдншкени, аянтшкени ажил-дарын үргүлчү кыдырлар. Кайы-бир черде, чижээ, ком-байн үрелген болза, ынаар чү-лө чангыс эдиленин чорудуп каары шын авес. Бисте ыныг авес. Ааа азы-бүрү мерге-жилди кижилери чөре бөөрге, үрелген техника топ-дараан ка-нал ажалдай бөөр.

массалыг хураганнай берген бачым үеде бистин МТМ-нин ажилдакчылары киржалге чок артып калбас. Диктанар хун-берде малчынарга шөф дуза-ламчыны уула-дараа көргүзөр. МТМ-нин ажалы кирбес чер чок болганда, биске идегал турары чөп. МТМ-де он чыл ажил ажалдаан ховчунар-даа, чаа ажалдап эгелөөн чалы-лар-даа бар.

Республиканын бүгү ажал-агыларында ыякшап, бисте техника септелгенин чоруп ту-рар. Механизаторлар бо кыжын 34 тракторну болган чакы та-рылгага кире кээз ажил-агынын өскө-лаа машиналарын база кожудда херекселдер-ни септээр ужурулуг. МТМ-нин ажилчынары өртөн чылдын дөртүк кварталында 8 трактор-ну септээр планын тургаш, оон 13-тү септөөн. Оон-биле кады көзө ажал-агы машиналарын болган кожудда херекселдерин база планда айтканында хөвү чаксы шөл ажилларына бе-леткел алган.

Септелгенин шалып чоруп турары оон кымырын гра-фиян шыгыны сагаанында. Септелгеде ажаллап турар ме-ханизаторлар болган МТМ-нин доктамап ажилдакчыларын шупт күш үндүрүп турганын түнеленине ажилдын темпин дүргөн, септелгенин шынары белик болуп турар.

Механизаторлар ортуунаа социалистг чарытын дөштүг организаастаан. Чарытын түн-нели 10 хонгаш-ла үдүрүп, муракчыларын шанап-мактал турар. Социалистг чарытын түннөрдө чүлө кылган ажил-ды барымдалаанын, чурум-сагынамын база ажилчы кул-туралын канчаар сагып тура-рың барымдалаан көөр апарган. Совхозтун дирекция чери, ажилчы болган комсомол комитеттери социалистг чарытын организаастарына болган түннели үндүрүп хуралдарга үргүлчү киржин турар. Бистин уран холдуг механизаторла-рымыс Кортай-оол Ондар, Дор-жу Монгуш канчаар-даа, өрүм-нээр-лаа, эитпээр-даа ажилчы-рын катая-лаара кымыр. Хоо-чун дартанан Карач-оол Мон-гуш, Эрес-оол Монгуш, меха-низаторлар Билич-оол Монгуш оларын кылган ажалы белик шынарыг болуп турар. Оон-биле кады эштеки Оверов Он-

Төрөөн черинни өөрөн

УЛУГ-ХЕМ — ЕНИСЕЙ

Төрөөн черини, оң көзү-чараш бойдус чурма-варын, аяктык байлактарын мадаарындам, ажа-лаарындам андыда, оң төзүзүм, эзээриме кур куштерин мыакшы-биле хандыр өөрчүрү, билдири кижи бурзуусу чулуа. Ийди соруда-биле бо чуу-ду номчукчуларга барааттыгыме.

Бин-Хем биле Каа-Хемин буруну тавалар «Бөг-Хем» база «Хаа-Хем» деп адыл чоран. Бо ийн хем каттышкан, Улуг-Хемни чаяган. Ол хем Саян-сыр-нарын чире аккаш, Енисей деп атты күлөзү алган, оң ичкэй батыштан, дөгдем Сибирин Барын, Чоон кылдыр хуваап, оланы бодуну думалары Обь биле Ленага үлөп берген. Бин-Хем биле Каа-Хемин белдиринден Соңгу Доштук Оксанта чедир Улуг-Хем — Енисей 3354 км агымын артып, барык ээрби муң хемин суу, оон шитине Ангара, Туңгустар шыккан улуг хемини бодунга бириктирин алган.

Енисейнин агым суундан аңгыла, оон боссеинде Байкал ала база ирени турар. Холдун суу 2000 куб. км хемталады. Ол Азрге делегейин дус чок дундун оңуну бир кезээ-дир. Холдун суг саванына 23 Арал далайым азы 92 Азов далайым күдүн каап болур. Бо эзер-тиним суг — Енисейнин адыр Ангаранын эгези болур чыдар. Енисей — Совет Эвилелин эң эблек сугулу хем. Оон суу чуртуну Европа кезинде хамык хемини каттышкан суундан кой. Енисейл бир чылда агар сууну Волга хем ийн чыл, а Днестр оң чыл дургунула акыр. Совет Эвилелинин бүгү гидро-энергия куралынын 40 хуу-дуну Енисейде мөңгөштүгөн. Оон күчүн ийн Волга, ийн Кама, Днестр болган бир Дон хемини каттышкан күчүзү-де дележер. Енисейнин деви-кариинде бойдус байлактарын эзерттимес курларын мөңгөштүгөн. Оон бойдус чу-румалынын каас-чаражында кижи кара биле салдыр а-вөс!

Бо кайтамчык буйнык хемин төрөөн чурту — Бистин Тыва, Улуг-Хем — тываларын чоргалары, оларын аас чо-галары, литература болган урал чулууну мадыры. Чүг-ле тываларын эвас, харын оон эрктини чуртаан анык-тым хой улустарын ачык-шымлы болган амдыралы. Чоңга Улуг-Хемни хайраалап

лаалаарга, Москвадан агып келген Шиникт-Гол хем Бие Енисейнин азы Каа-Хемин эгези болуп турар. Мынчап кээрге, Каа-Хемин эгези үш агы болуп айтылган. Бирээде, ол Таңды сымлаа эгези, ийде, Каа-Хем районун девискээринин барык ортуундан тывылган; үште, Тыва девискээринин чоон кызылгарын кыдылдан келген.

Каа-Хемин чоң эгези то-дарайлап бетинде Шиникт-Гол биле Таңды-Уула дугайында бижиктеги эл көрө-лү. Шиникт-Гол хем Могой девис-кээринде Тываже кири аккаш. Уш-Белдир аржаак чанынга Бусин-Гол болган Белин хем-ири биле белдирешкен. Уш-Белдирден эгези, шапык, терек сугулу Кызыл-Хем ба-рын чүкө 140 км кире агып чоруй, муруну чүкөтө келген Каа-Хемге каттышкан. Мынчап Шиникт-Гол хемин Каа-Хем бажына хамарыла-чык чок.

Оон ичкэй, Таңды-Уула бо-дого Сенгиленин ийн сыныын аразын кылымал (Кызыл—Са-магалал — Эрип) асте-оруктук Калдак-Хемар арт үш кирген. Барын Тывалар эгези-нде, Калдак-Хемарта текен Таңды-Уула сымлаа азы тавы-нык хемини (Сойдан өкө-лөрү) Каа-Хемге эвас, а Улуг-Хемин бодунче агып кир-келе. Ичкээрге Сенгиле сынга кирген Эргилек, Данык, Чин-зе-Тайга, Улар, Ак-Боом деп тайгалардан Каа-Хем болган оон солаагы адырлар: Каргы, Тарбагатай, Улуг-Шыял, Си-ям. Бүрөн хемин агып бикти-келе. Ичкээрге Каа-Хем ба-жына Таңды-Уула баа хамары-лашкан.

Эрани районун девискээ-ринде болгон Эргилек тайга-зынны чоң чүтүгө Балыкты-Хем, барын чүтүгө Нарын, а Данык тайгынын ары тала-зынче Каргы, олар таланын Эрани агып батыштан. Тус че-рнин чоңу бо ийн даягы «Хем-ере бажы», азы «Каа-Хем ба-жы» джир. Ол далаардан ба-кан Балыкты-Хем биле Кар-гынын кызын-лаа «Каа-Хем» джир болган хой сугулу, үзүк

булут эгези эвас шыкжал.

Айтканымыс чазылар кай-чан болу берген. Бөгүге че-дир чайлатпайла турарып кычан? Аян-чорукчулар Арка-дий Кулешев, Михаил Зи-новьев олар Улуг-Хеминин чуруну эң баштай 1727 чылда кылыраа, Кара-Балыкты Бин-Хемин эгези деп көргүскөн. Ол чурукту «Бугу-Россия им-периянын атлаанын Иван Кириллов 1731 чылда дүжү-рү чуралган».

Оон ичкэй, Бин-Хемин суу Каа-Хеминден барык-ла ийн катат кой. Оон барамдалаап, баштайгы шыныкелер чүрү чурунга Бодной (Улуг азы Терен) Енисей, Малый (Ярче азы Сымы) Енисей деп аттар-ын немэн. Улуг Енисей — Бин-Хемин эгези Кара-Балык деп тодараттыган, Бие Ени-сей — Каа-Хемин эгези айт-тыммай барган. Оон учурун-дан Кызыл-Хем биле Шиникт-Голду чурт чурунга бирде Бие Енисей, бирде Каа-Хем деп, а Каа-Хемни бирде Бие Енисей, бирде Балыкты-Хем деп билип турар. Оон эрктин, чурт чурунга тавыштыр үс-түнде хеминиң агы аттарын өскөрти адырын географ А. С. Клонов санадыла. Ийн хемин белдиринде Кызыл-Хемин суу Каа-Хеминден барык 1,7 ка-тан эблек болган. Ичкээрге бир-тээ, Кызыл-Хем кол хем болгонда, оон Каа-Хем деп адааш, а Каа-Хемге Балыкты хем деп ат тывырып ол са-лаалдан. (С. В. Орбучев, «В сердце Азии», арым 53-54).

Топонимияны — чоңуң чү-күс чылда адыл келген суглар, черлер, далаар адми-өскө-рти чорук эртемге чүгө шап-тык чедир болгон.

Улуг-Хемге — Енисейге мыак тыва улус төрөөн хемин кө-чүк эки биле, а ол билиг эр-теме уелдеп салышкыны кылер дээрин бистин үстүн-де чүгүзүс херектен турар. Мынчап чоңуң чүкүс чыл-да чып чоран билин тооп көөр үе келген.

С. БАДАА, «Билик» журналистика кезигитү.

Сонууганчыг-ла ном-дур.

Г. СИРОТИНИННИН ФОТОСУ.

КОНЫКЧИЖИЛЕР, СТАРТЧЕ!

Коныкчы дүрүн маңмаар талазы-биле СССР-нин шыны-оок команданын кол тренери педагогика эртемдеринин кандидаты, куш-културунун Бугу-эвилека эртем-шындык институтунун коныкчы маңмаар спортунун лаборатория эртемчиги Владимир Орлов болгон. ПМА-ның корреспондентиси Игорь Образцов каш айтырыкка зарымла бээрим оок дилем.

— Бо чылгы сезонда СССР-инд шилдик команданында кандидат өскөргөтөлөр болган? — Чүгө команда составы эвас, тренер составында база өскөргөтөлөр болган. Эр улустук команданын тренери Борис Барышев, херооно-перия суратын спортчу Борис Стенин удуртун турар. Команданын составы кол-дунда амылктар, оларын ортукма ханын 22,5 хар. Коныкчы маңмаарындык хой ховдереге киргизилерин эң улугу — Александр Чы-ганков, оон хары — 23. Оон аштери Юрий Кошаров, Александр Владимиров, Сергей Марчук, Игорь Тарасов, Владимир Барабан олар 21—23 харыг.

— Бо аттар спортка мыак тарга ам-даа эки билдинер эвас. Олар чүгө эртен чыл-дын билдини келген, мыдык бе? — Ийе. Оларын теринше-ри мергежилик бедип турган, 1976 чылда болур олим-пий оюнаарына кирер. Соолу оң чылдарда мыдык маңмаарлыг, билик көргүтү-дүк шыларак команда турба-лыи төмөктөөсө тогтур. Херо-ноперия команданын база аныктыгына, Европанын эс-чемпиону Нина Стативит бедик көргүтүлери чедип алган. Делегейин вице-чем-пиону Татьяна Шелехович дургулаа устал, херек үде-бодун мобилизация билир. Татьяна Аврамова, Галина Степанова, Людмила Савру-лина оларын спортчу арга-лары ам-даа бар.

— Маргылаадырнын про-грамманын эгезаар адырга, коныкчы дүрүн маңмаары-спорттун бир чугула хеври. Кыска дистанция маңма-арынык (спринт) хой хеврилерин дегей чемпионна база болур. Орта кы-вар киржин болуру? — Эр улустук аралында дегей чемпионну Валера Му-ратов муруну олдурга. Ич-кээрге Константин Куд-рявин чып болуп аныкта-рарын билди алган. Чык, күс дургулаа оларын спортчу мергежили билин, өскөпер Ам эки тунелдерин олардан манай болур.

— Маргылаадырнын келе-пегенин эгезаар сезонун со-вөтү старттары Медега болур. Бо чылгы спортчу кыш ка-жыгындам-даа орай-апрельде доостур. Ол кайгы маңмаарлар иргит? — Норве-гиялык спортчулары-биле маргылаа болур, апрелдин ортан үеинде туртту шы-рак коныкчылер СССР-ини Куботу дөст демискан. Ол болза рекордтары чедип аларын үсөи болур. Улуг өскөргөтөлөрүн спортчу тивилегелерини сезону чүгө эгезаар. (ИМА).

Эш хуузунуң ужуражылазы

Хандагайты суур биле «Тор-галы» совхозтук спортчула-рындык эш хуузунуң ужура-жыламы болуп орткен. Баштай ийн таламын кон-кейжилер ойнаан, алаа тор-галыкылар артык мергеж-дини көргүзүп 9:4 санга удуш алган.

Шыдыраага ам хуузунуң ужуражыламына хайы-лаа тавалдан үш-үш шилдик ойн-дыкчы киришкен. Спортчу де-мискеди тивилегеде район төвүнүң шылдыраачылары тив-диле.

Тыва болган хостук хүреш-терге ужуражыламын база болгулаан. Алаа торгалыкы-лар бирги черин алган. Тыва хүреште 32 мөге күжүн иш-тешкен. Олар райондун ажа-жадакчысы С. Коптевой шүлгөп. «Торгалык» совхоз-тук мурунчы туудужуу К. Алай-оол үжүрлөшкөн.

«Торгалык» совхозто спорт организаациянын даргазы М. Чинт-оол эм хуузуң ужуражыламын эки органи-зациян эрттерген. С. МОНГУН.

НАЙЫРАЛГА ЧҮҮ-ДАА ДЫНЫМАС

Якутиядан келген, каш-ла холдун. Тывага ээримге, хар-даа чуга, соок-лаа чоп-тур. А Якутияда... Ол хире берге бай-далыг агаар-бойдука чачык-кан-ла чоп-тур. Мычалаа-даа бис ол черге домандыкыс хүн бурунуң ужуражылгалары, чоңуң чагай сеткили болган найыралы бисти чылымш чор-ду.

В. Байыр-оол, артист.

НОМЧУКЧУНУҢ КҮЗЕЛИ

Салим Сторён-оолдун «Ава-занига дагыраак» деп тоожуу-ну номчукчулар сонуургал-биле хүлөзүп алган. Тоожунун кол эвас кылдыр ийн өг-бүденин амандарын тергештир көргү-скөн. Оон-биле казы амы-дыралга болгулай бээр тавар-дыгаларын аар уруктарын тоожуу бизиле.

Чараш-оол биле Чечен-кыс-тын мыакшылы база өскү-черин ээлеп турар. Чараш-оол-дун авазына берген дагы-раанга шынчынын чогаалы Улуг-Хем район.

КЫЗЫЛЧЫЛАР, СИЛЕРГЕ

Суббота хүнүнде «Енисей» Культура бажынынга Арнадий Гайдарнын төрүтүнгенинде бээр 70 чыл болгыныга турас-наатан келжээ болур. Эгезаар хүндүсүкүнү 16 шакта. «Энергетик» Культура бажынынга аныктарын дымташтыга келжээл 20 шакта эгезаар. Хөгжүм-шии театрынга Н. Анкиловтук «Солдаттын кадыкы» деп шиязи 19.30 шак-та болур.

Нарька хаак баазамы, теннис болган билиндир элдери амылдан турар. Хербис даанда хаак баазанынга келжээ ажил-агый амылдангылар ГТО норманын дужаар.

Воскресеньеде хөгжүм-шии театрынга «Солдаттын кады-кы» деп шияни көрүп болур салер. «Енисей» Культура бажынынга бад таныштыгынын эки күөсөлдөи дөст кон-курс болур. «Энергетик» Культура бажынынга «В. И. Ленин чечен чогаалда» деп номдула конференциясы 16 шакта эгезаар. Ол-ла Культура бажынынга аныктар келжээи бо-лур.

Ол-ла хүн хаак баазалары амылдар. Пионерлер бажынынга тимурадарынын хоорай следу эртер. «Дайынчы, чогаалчы, болышенин болган хамааты Гайдар» деп аас журналы еилер-нин уругтарынага содуу болуру чугаагы.

Дыштаныр хүнүнүң хоорай штавы.

„Хаан“ дүжүлгеге үр саадаар бе?

Шыдыраага делегей чемпи-ончулары — чүгө адырдык спортчулар эвас, харын шы-дыраа уран чулуунуң чажыт-тарын амыткан, хөйге сурал-ды, шылгаратып мастерле-дер. Чүс-чүс муң, харын-даа миллион-миллион шыдыра-чыларын амык, оларын аразы-дан бирги черин алырга кайы хире кызымач чорук, каядын тогадыкчы күлө-лөшкөпчөр херек болуу деп-тир Шыдыраалык Болжата-лыг-Бора-Тейяның чып ба-жыга согур дүп бооп текен громеистер төгүндө тоң, мычалаа-даа «мөңгөрдүн оюнунга» оларын кыргын салышкыныгар бар демей эвас.

Он бир «шыдыраа хааны-рымы» (Поль Морфи халы-Алофис Андерсенин санава-сы) аттары бо-дур: Вячеслав Степанн (1886—1894), Эмма-луун Ласкер (1894—1921), Хосе-Рауль Капалавика (1921—1927), Александр Але-хан (1927—1946), Макс Эйве (1935—1937), Михаил Бот-винник (1948—1963), Васильи Смыслоа (1957—1958), Ма-хавл Таль (1960—1961), Тир-ран Петросян (1963—1969), Борис Спасский (1969—1972), Роберт Фишер (1972 чылдан бээр).

Шыдыраа оваадырнын кы-дан-даа узун хуусаада — 27 чыл дургулаада ээлеп кижи — Ласкер. Смыслоа биле Таль өскөрдөи эвас — бир-бир чыл — «хааннаанар».

Совет чемпиондардан үр тергидиң кижи — Ботвин-ник. Ол-иң удаа бир-бир чыл үзүткөшүнүң ичинде да-дид, дэди атты 45 чыл ийн-де эдилең. Тимлетирбери барган чара чыгыс шыдыраа «хаан» база улуг орус шы-дыраачы Алексин (1927—1946 чылдар) болур. Ол хаанын ортукчузун чүгө ийн чылда Эйвеге «аңгыдак кааш», 1937 чылда «негедде»-маргы-лаада тивилең, катан эгизди алган.

Шыдыраа уран чулуу, кая-ды-даа мергежилик ичинде бир дөмөк, чыгыс черге турбас. Эртен чүс чылдык тоңчу-до болган амык чүс чылдык эгезинде, шыдыраалык теория-нын хандыр амылдатпай-мыан турда, чединиин ко-дуулаа-да ойнакчынын сал-ым-чанын аныктап, турштук дүрүн үзелен билирден болган мыланын салгынын соолу чаданын азынты кө-жөрдөи хамааркыр турган. Кайтамчыктык чогаалчымы са-лыгарын улусту магадаткан Капалавика ол хей-өлтүг өшкөрү үзүндү соолу тө-дөлөктөи болган.

Шыдыраага Алексиниң кө-дү келгени-биле мастерле-рге чаа шынарлар немешкен. Ол дөргө утук-сокала чок амылдары, оюнууа сталин сайыраңгайлары болган шыдыраа демискеди уур-лапкынын сагыш-сеткили хандыр өөрчөри-дир.

Дэди чаданың шыдыраачы-лыга алаан херек ол шы-нарларын Ботвинник узам хамарлап, маргылаадырга белеткедиң эртемге болган күш-даныр сайыраңгайы үзүдөзүлө тодарай састе-мыан база салгынын эгө үзүндө улаанышкыны шы-дан адырын немей таяр-теп. Өскө совет болган дай-тык громеистер аны-га хуу «өдилерин кылы-шан, ол кол чогаалчы орукту эдилеп келген.

Бистин хуунериясте, 1969 чылда 32 харыг Спасский күш-даныр болган угаан-бодал күштериниң че-челешкенин чүгө үзүндө дегей чемпиону апарганда, шыдыраага мергежи улам-на ларындан, байлакшан. Спасс-кийиң каяды-даа тавар-рында дески ойнаар сти-листе мөөндөк турбас бо-гош ол шыдыраа оваадыкы үр чылдарда салбас хире болуп турду. Оң «деир мадыр» Петросян-биле мар-гылаадырнын соолуде Эйве мынчаар бизиле: «Спасский-ин ам тос чылдан эвас эвас үде дегей чемпиону болурунга бугурээр мен. Уш чыл болган, оон тивилеңи дег чыгыс-даа громеистерин билбес мен».

Кийинки кошшоа дөргө оон күштүг талааларын ула-чызы джир болган. Спасский бодунуң күштерин эртер үзелелсе-не боор, маргы-лаадырга ойнаарын болган салгылар сайгарар амылш кызыгарлапкан болган. Ол соолуде кези, оон ашты-рынышкынарга чедирген.

Оныан ичкээрге хоар дөст мастер өзүп келген. Бир эвас америк громеистерин Рейкьявиге болган делегей-ниң бирги чери дөст мар-гылаада үзүндө сагыш сай-маардыр согулаалыг атака-ларын болган язы-буру «ка-жарлашкыныгары» санга а-бас болза, Роберт Фишерин

И. РОХЛИН, делегей арбитри, СССР-ның адырларын тренери. (СЭТА).

ЧАА КИНО

НАДЕЖДА

Надежда Константиновна Кручиняныч бичке болган амык чылдарынын дугайында «НАДЕЖДА» деп чаа кинону М. Горький аттыг төм студияга үндүргөн. Чаа кино респу-бликаны кинокарналарына үгүп эгезаар.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ АДРЕСИ: 166700

Кызыл, Шетякыев-Кравченко кудумчуу, бажып № 3, ТЕЛЕФОНАРЫ: Редакторуна 24-63, редакторуна оралгычыларынын 35-24, пропаган-калынына 23-54, харысалгалык секретарынын 23-35, лажыгы амы 41-27, информация база совет түргүзү калдынын 20-60, бухгалтерий эвилдиниң 21-47, үзүтүп келериниң 22-64, чагаа кылдынын ирал кылдынын 37-13, культура кылдынына 23-54, көдөз амы-териянын 31-75, корректорларына 27-41, Солун келбей баргаала 32-75 телефонго долгаар.

Тыва АССР-ини Министрлер Чөвүлгөсүнүн Ном үндүрүр чер, полиграфая ном садынына талазы-биле өргөлөткөн типографиязы. (Кызыл Шетякыев-Кравченко кудумчуу бажып № 1), ТС—00066.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП УНЕР

Шар. ама 2. Тараз 15.953 ЧААНЫҢ № 401.